

64. Милорадович Г.А. Библиографическое известие // Черниговский листок. – 1863. – № 12. – 24 июля. – С. 95.

65. Милорадович Г.А. Еще заметка о книгопечатании в Черниговской губернии в XVII столетии (По поводу статьи П. Ефименко в № 11 «Листка») // Черниговский листок. – 1863. – № 12. – 24 июля. – С. 92–94.

66. Сиваченко М. Леонід Глібов: Дослідження і матеріали. – К.: Дніпро, 1969. – 288 с.

67. Шевелів Б. Леонід Глібов і тижневик «Черниговский листок» у процесі С. Носа, І. Андрущенко та інш. 1863–1868 рр. // За сто літ. – К., 1929. – Кн. IV. – С. 25–47.

68. Шевелів Б. Леонід Глібов як громадський діяч і письменник // Леонід Глібов. Твори: Ювілейне виправлене та поповнене видання. – К.: Сяйво, 1927. – С. 7–46.

69. Тишинський О.А. Про смерть Л.І. Глібова // Дзвінок (Львів). – 1894. – Ч. 1. – С. 13–17.

70. Білий В. Судова справа С.Д. Носа за матеріалами «III отделения» // Записки Исторично-філологічного відділу Української Академії наук. – К., 1927. – Кн. X. – С. 1–47.

71. Катренко А. М. Український національний рух XIX ст. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 1999. – Ч. II. 60–90-ті роки XIX ст. – 190 с.

72. Нахлік Є., Нахлік О. Пантелеймон Куліш між Параскою Глібовою і Горпиною Ніколаєвою: Біографічно-культурологічне дослідження. – Львів: Львівське відділення Інституту літератури НАН України, 2009. – 319 с.

73. Ульяновський В. «Ранній» Володимир Антонович: поза контекстами // Київська старовина. – 1999. – № 1. – С. 117–145.

74. Кулиш П. Українофилам // Хроніка. – 2000. – К., 2009. – Вип. 78. – С. 102–120.

75. «До тебе прихильна, дарма, що кавалергард»: Листи Є.І. Милорадович до Г.О. Милорадовича (1860–1865) / [упорядник С.О. Поговникова; відповідальний редактор О.Б. Коваленко]. – Чернігів: Чернігівські обереги; Сіверянська думка, 2002. – 104 с.

76. Петренко І. М. Єлизавета Милорадович (1832–1890) в українському суспільно-політичному русі. – Полтава: Полтавський університет економіки і торгівлі, 2013. – 151 с.

77. Чернігівський обласний історичний музей ім. В.В. Тарновського, інв. № АЛ-506, спр. 2, 14 арк.

78. Магочій П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура // Український історичний журнал. – 1991. – № 3. – С. 97–107.

79. Федевич К. К., Федевич К. І. За Віру, Царя і Кобзаря. Малоросійські монархисти і український національний рух (1905–1907 роки). – К.: Критика, 2017. – 308 с.

Коваленко О.А. Г.А. Милорадович и Черниговская громада

В статті охарактеризовано зв'язи Г.А. Милорадовича з діячними українського національного руху, зокрема, з членами Черниговської громади кінця 50-х початку 60-х рр. XIX в.

Ключевые слова: Г.А. Милорадович, українське національне рух, Черниговская громада.

Kovalenko O.O. H.O. Myloradovych and Chernihiv Hromada

The article describes the connections of H.O. Myloradovych with the members of the Ukrainian national movement and, in particular, with the members of the Chernihiv Hromada in the end of 50 – the beginning of 60's of XIX century.

Key words: H.O. Myloradovych, Ukrainian national movement, Chernihiv Hromada.

08.04.2019 р.

УДК 930(477):94(477)«1790/1917»

С.П. Тюльпа

ТЕМА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ XVIII ст. У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ 80–90-х рр. XIX ст.

У статті проаналізовано стан розробки в історіографії 80–90-х рр. XIX ст проблеми соціально-економічного розвитку Лівобережної України XVIII ст. Представлено хронологічну послідовність досліджень та значимість кожного з них. Розглянуто основні напрямки дослідження цього питання.

Ключові слова: Лівобережна Україна, Гетьманщина, історіографія, Ф. Уманець, М. Василенко, І. Луцицький, М. Стороженко, О. Андрієвський, О. Кістяківський, Д. Багалій, П. Ефименко.

Особливості соціально-економічного розвитку Лівобережної України XVIII ст. неодноразово привертала до себе увагу наукової спільноти. Їхні дослідження зафіксовані у працях, що висвітлювали ті чи інші аспекти даної проблеми, або давали характеристику періоду в цілому. Але ступінь студіювання теми та джерельна база дослідження засвідчили недостатність і фрагментарність вивчення питання соціально-економічного розвитку Лівобережної України XVIII ст. як у друкованих виданнях, так і у джерельному забезпеченні.

Дана стаття є спробою аналізу та систематизації робіт науковців 80–90-х рр. XIX ст. щодо теми соціально-економічного розвитку Лівобережної України XVIII ст.

Актуальність проблеми полягає у тому, що, незважаючи на широке коло досліджень, питання соціально-економічного розвитку Лівобережної України XVIII ст. можна назвати недостатньо вивченим.

Одним із перших науковців, який мав на меті дослідити означену проблему, був Федір Михайлович Уманець (1841–1908 рр.). У 1897 р. у Санкт-Петербурзі світ побачила його історична монографія «Гетьман Мазепа». Ф.М. Уманець народився в с. Янівка Глухівського повіту Чернігівської губернії. Вищу освіту здобув на юридичному факультеті Московського університету [1, с. 100]. Працював у канцелярії Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора, мировим посередником і одночасно головою мирового з'їзду Подільської губернії. На початку 70-х рр. XIX ст. повернувся на Чернігівщину, у 1887–1895 рр. був головою Глухівської повітової управи, з 1896 р. – головою Чернігівської губернської управи.

Використавши переважно опубліковані джерела і документи з місцевих збірок Марковичів і Дорошенків, Федір Михайлович Уманець дав оцінку діям І. Мазепи та дійшов висновку, що у своїх вчинках гетьман не керувався лише особистими мотивами, а мав підтримку серед козацької старшини. Шведсько-український же союз між королем Карлом XII і гетьманом Мазепою спирався на давню історичну традицію, закладену ще Б. Хмельницьким під час боротьби проти Польщі [2, с. 143–144]. Уманець підкреслює великий державний

розум Мазепи і намагається спростувати усі вигадки й легенди, які виникли навколо його постаті під впливом частково української та офіційної російської історіографії.

«Гетьман Мазепа» Ф.М. Уманця викликав великий інтерес і позитивну доброзичливу реакцію в українських науково-літературних колах. Не дивлячись на спростування окремих аспектів праці щодо соціальної політики Мазепи і деяких фактичних неточностей О. Лазаревським, у цілому монографія Уманця отримала досить схвальні відгуки. Ф. Уманець також є автором історичних праць «Колонізація вільних земель Росії» (СПб., 1889), «Відродження Польщі» (СПб., 1897), статей «Станіслав Лещинський» (1875), «Малоросіяни в Польщі. XVII в.» (1881) та ін.

М. Василенко, В. Мякотін, І. Лучицький, М. Стороженко, О. Андрієвський, О. Кістяківський та інші дослідники присвятили низку своїх робіт питанням дослідження внутрішнього розвитку Лівобережної України XVIII ст.

Вагомий внесок у дослідження Лівобережної України в цілому зробив Микола Василенко (1866–1935 рр.). Він народився в с. Есмань Глухівського повіту [3, с. 94]. Закінчив Дерптський університет, через політичні обставини лише в 1910-х рр. зміг почати викладання в Київському університеті. Постійний співробітник «Київської старовини», Львівських і Київських «Записок Наукового Товариства ім. Шевченка». За часів Української держави гетьмана П. Скоропадського був Міністром народної освіти, брав активну участь у створенні Української академії наук, обраний другим президентом цієї Академії [4, с. 84]

Переважна частина праць М. Василенка присвячена українській історіографії й Гетьманщині XVIII ст. Найбільш важливі з них:

1. «Генеральное следствие о маетностях Гадыцкого полка» (Полтава, 1883).

2. «К истории малорусской историографии и малорусского общественного строя» («Киевская старина», 1894. – № 11–12).

3. «Генеральное следствие о местностях Киевского полка 1729–31 г» («Чтения». – Т. 7).

4. «Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта старой Малороссии» (т. I), «Генеральное следствие о маетностях Нежинского полка 1729–30 гг» («Черниговский Земский Сборник»), «Экстракт из указов, инструкций, учреждений и пр. 1756 г.» (Чернігів, 1902. – Т. 3), «Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка» (Чернигов, 1908).

5. «О.М. Бодянский и его заслуги по изучению Малороссии» («Киевская старина», 1903).

6. «Теплов и його записка «О не порядках в Малороссии» («Записки Українського Наукового Товариства в Києві», 1911. – Т. 9).

7. «З історії адміністраційного ладу на Україні за часів Гетьманщини» («Записки...» (Львівські). – Т. 108).

8. «Нові причини до історії Гетьманщини XVII–XVIII ст.» («Записки...» (Львівські). – Т. 116).

У 1916 р. Василенко видав ще одну свою працю «Очерки по истории Западной Руси и Украины» як курс української історії від Литовсько-польської доби до Хмельниччини, дуже цінну оглядом найважливішої літератури з досліджуваного предмету.

Майже одночасно з Василенком у напрямі соціально-економічної історії Гетьманщини почав працювати Венедикт Мякотін. Він використовував документи Київського Центрального Архіву і Харківського Історичного Архіву. У статті «Дела по истории крестьянства Левобережной Малороссии в XVIII в. в Киевском Центральном Архиве» («Киевская старина», 1891. – № 2) він зробив огляд матеріалу щодо історії селянського стану на Лівобережжі. У праці «Прикрепощение крестьян в Левобережной Малороссии» (Русское богатство, 1894. – № 2) Венедикт Мякотін узяв за основу погляди Лазаревського. Реакція та відповідь на це подана у статті М. Василенка «К истории малорусской историографии». Грунтовному дослідженню цієї теми В. Мякотін присвятив такі праці: «Очерки социальной истории Малороссии», «Восстание Б. Хмельницкого и его последствия» («Русское Богатство», 1912. – кн. 7, 9, 10, 11) та другу частину книги «Формы землевладения в Левобережной Малороссии XVII–XVIII вв.» («Русское богатство», 1913. – Кн. 9–12) [5, с. 171].

Велику увагу історичному розвитку форм землевладіння у Лівобережній Україні приділив у своїх статистично-економічних працях професор Київського університету, полтавчанин Іван Лучицький (1845–1918). Цінним його доробком у цій галузі є наступні роботи:

1. «Общинное землевладение в Малороссии» (1882. – № 7).

2. «Следы общинного землевладения в Левобережной Украине в XVIII веке» («Отечественные записки», 1882. – № 11).

3. «Малороссийская сельская община и сельское духовенство в XVIII веке» («Земский обзор», 1883. – № 6).

4. «Сборник материалов для истории общины и общественных земель в Левобережной Украине в XVIII в.» (К., 1896).

5. «Сябры и сябринное землевладение в Малороссии» (СПб., 1889).

Важливими у дослідженні даної теми є праці Миколи Стороженка, співробітника Київської Археографічної Комісії. На підставі Архівних матеріалів він студіював життя Гетьманщини другої половини XVIII ст. Цікавими та вагомими працями його є: «Иван Новицкий», «Охочкомонный полковник» («Киевская старина», 1885. – № 7; 1886. – № 9); «Реформы в Малороссии при графе П. Румянцеве» («Киевская старина», 1891. – № 3, 9); «А. Шафонский» («Киевские Университетские Известия», 1886. – № 10); «К истории Малороссийских козаков в конце XVIII и нач. XIX в» («Киевская старина», 1897. – № 4, 6,

10, 11, 12). Зусиллями Миколи Стороженка і його брата Андрія Стороженка було видруковано видання «Стороженки. Фамильный Архив» (К., 1902–1912. – 6 томів), у якому вміщено багато цінних матеріалів із історії внутрішніх відносин Гетьманщини XVIII ст.

Проблемами вивчення внутрішнього життя Гетьманщини із використанням Київського та інших архівів займався Олексій Андрієвський. Ним видано 10 випусків «Исторических материалов из Архива Киевского Губернского Правления» (К., 1882–1886). Олексію Андрієвському також належать наступні праці: «Материалы для истории южнорусского края XVIII столетия (1715–1794), извлеченные из старых дел Киевского губернского архива», видані Одеським «Обществом истории и древностей»; «Материалы для истории Запорожья» (1893); «Акты Воронежские», видані 1887 р. Воронізьким Губернським Статистичним Комітетом; «Комиссия 1749 г. для разбора взаимных претензий татар и запорожцев» («Киевская старина», 1895); «Последние Киевские сотники» («Киевская старина», 1896).

Вагомий внесок у дослідження історії права й судового устрою за часів Гетьманщини зробив Київський професор Олександр Кістяківський (1833–1885). У 1879 р. з'явилася його ґрунтовна праця: «Очерк исторических сведений о своде законов, действовавших в Малороссии под заглавием», «Права, по которым судится малороссийский народ». Спочатку вони друкувалися в «Киевских Университетских Известиях» (1875. – Кн. VI–XII; 1876. – Кн. 1–XII; 1877. – Кн. 1–XII; 1878. – Кн. XI–XII), а потім окремо.

О. Кістяківський співпрацював у «Основі», вивчав звичаєве право України, брав участь в «Експедиції» П. Чубинського, спеціально розробляючи юридичні матеріали.

Добі скасування українського автономного устрою на Лівобережжі й участі українців у Катерининській Комісії 1767 р. присвятив свої праці Іван Теличенко: «Сословные нужды и желания малороссиян в эпоху Екатерининской комиссии» («Киевская старина», 1890. – № 8–12; 1891. – № 1); «К истории финансов в Малороссии и Слободской Украине» («Киевская старина», 1888. – № 3); «Протест Слободской старшины против реформ 1765 г.» («Киевская старина», 1888. – № 9–10).

Розробкою історії Гетьманщини і Слобідської України займався професор Харківського університету Дмитро Багалій. Учень професора В. Антоновича, Д. Багалій народився 1857 р. в міщанській родині у Києві і на початку 80-х років почав викладання в Харківському університеті. Спираючись на багатий архівний матеріал, який знаходився у Харкові, Д. Багалій розпочав із дослідження князівського, зокрема удільного, часу, поступово акцентуючи свою увагу на вивченні історії Гетьманщини [6, с. 167–168].

Результатами його досліджень стали такі праці: «Генеральная Опись Малороссии» («Киевская Старина», 1883); «Займанщина в Левобережной Украине в XVII и

XVIII вв.» («Киевская старина», 1884. – № 4, 11); «Магдебургское право в Левобережной Малороссии» («Журнал Министерства народного Просвещения», 1893. – № 3). Український переклад видано в «Русской исторической Библиотеке» (Т. XXIV).

За сприяння та участі професора Д. Багалія у Харкові створюється науковий осередок, який займався питаннями українознавства: історії, археології, етнографії, мистецтва, філології під назвою «Историко-филологическое общество при Харьковском университете», засноване ще 1876 р. великим українським ученим-філологом Олександром Потебнею. Товариство мало власний «Сборник», у якому друкувалися учні Багалія. Серед них, зокрема, архівіст Михайло Плохинський, автор таких праць: «Материалы для истории внутренней жизни Левобережной Украины» («Сборник». – Т. 3); «Гетман Мазепа в роли великорусского помещика» («Киевская старина». – Т. 4); «О цыганах в Гетманщине и Слободской Украине» («Харьковский календарь». Харьков, 1890); «Цыгане в Старой Малороссии» («Этнографическое обозрение», 1890. – Т. VII).

Ще одним учнем професора Багалія, що залишив цінні наукові доробки, був архівіст Міллер. Йому належать цінні розвідки: «Очерки из истории юридического быта Старой Малороссии. Суды земские, городские и подкоморские в XVIII в.» («Сборник». – Т. 8); «Преобразование Малорусской старшины в дворянство» («Киевская старина», 1897. – № 1–4); «Гольцтинские выборы в Малороссии» («Киевская старина», 1892. – № 1); «Пикинерия» («Киевская старина», 1899. – № 12) [6, с. 169].

Із діячів Харківського наукового осередку треба виокремити Віктора Барвінського, який працював над історією гетьманської України XVII–XVIII ст. Йому належить праця «Крестьяне в Левобережной Малороссии» в «Сборнике» (Харків, 1909); кілька статей у «Киевской старине», «Сборнике», «Записках Наукового Товариства ім. Шевченка»; «Из истории казачества Левобережной Украины» у «Журнале Министерства Народного Просвещения» (1910. – № 1).

Із Харковом тісно пов'язана діяльність Петра Єфименка, який разом із Багалієм багато працював над створенням Історичного Архіву при Харківському Історико-філологічному товаристві, де було зібрано цінний матеріал по історії Гетьманщини і Лівобережжя.

П. Єфименко почав писати ще у часи «Основи». У 1862 р. його було заслано до Архангельська. Повернувшись в Україну, він залишився у Харкові та активно співпрацював з тільки-но утвореним новим друкованим органом «Київська старовина». У його статтях окреслена переважно історія Гетьманщини [6, с. 170]: «Архив Малороссийской Коллегии при Харьковском Университете» («Киевская старина», 1882. – № 1); «Ссылные малороссияне в Архангельской губернии 1708–1802» («Киевская старина». – № 9); «Шпитали в Малороссии» («Киевская старина», 1883. – № 4); «Могила гетманцев

в Лебедине» («Киевская старина», 1884. – № 4); «Экономические заметки и материалы» («Киевская старина», 1888. – № 4). Йому належить і велика кількість дрібніших статей та заміток, переважно з історії побуту.

Широкого розповсюдження набули праці дружини П. Єфименка Олександри Єфименко (1848–1918). Родом із Вологодщини, вона вийшла заміж за П. Єфименка під час його заслання і оселилась з ним 1879 р. у Харкові, присвятивши свою діяльність дослідженню історії України. Використовуючи у своїх роботах архівний матеріал Малоросійської Колегії, вона написала розвідки з громадських (копних) судів: «Копные суды в Левобережной Украине» («Киевская старина», 1885. – № 10); «Народный суд в Западной Руси» («Русская Мысль», 1893. – Кн. VIII–IX). Тематиці історії Гетьманщини належать монографія «Малорусское дворянство и его судьбы» («Вестник «Европы», 1891) і стаття «Двенадцать пунктов Вельяминова» («Киевская Старина», 1888. – № 10). Там же надруковано і самі «пункти», знайдені О. Єфименко в Архіві Малоросійської Колегії, а також «Гурбаевская катастрофа» (1891. – № 3), український переклад якої надруковано в XIX томі «Руської Історичної Бібліотеки». Розвідки і статті дослідниці зібрано у двотомному виданні «Южная Русь» (СПб., 1905).

У 1896 р. редакція «Киевской Старини» оголосила конкурс на краще видання «Истории Малороссии». О. Єфименко надіслала свій курс історії, але його не прийняли. Ця праця була надрукована лише у 1906 р. у Санкт-Петербурзі під назвою «История украинского народа» у серії «История Европы по странам и народам Брокгауза и Ефрона» [5, с. 166]. Ця книга стала однією з перших спроб науково-популярного синтезу української історії і відзначається живим та яскравим викладом, звертає на себе увагу відтворенням внутрішнього життя українського народу, особливо соціального. У 1890 р. О. Єфименко видала ще у більш скороченому і спопуляризованому варіанті «Историю Украины и ее народа» (СПб., вид-во «Общественная Польза») [5, с. 178]. Її останньою працею став «Початковий підручник українсько-московської історії для шкіл народних» (Харків, 1919). Він вийшов вже після смерті авторки, розстріляної на початку 1918 р. під час нищення Української Народної Республіки російськими більшовиками.

Через рік з'явилась книга Миколи Аркаса «Історія України-Русі» (1908). Хоча сам М. Аркас був професійним військовим моряком, але він зміг подати історію української держави у загально-популярній формі. З точки зору наукового обґрунтування його працю зрєдагував В. Доманицький. Величезний тираж книги розійшовся всією Україною, сіючи зерна національної свідомості. У 1912 р. вийшло друге видання «Історія України-Русі» М. Аркаса, а у 1922 р. у Берліні – третє.

Деякі питання, що стосуються соціально-економічного розвитку Гетьманщини, розглядали і дослідники, котрі не спеціалізувалися на цій темі. Зокрема,

Яків Шульгін (1851–1909) належав до Старої Громади в Києві, тісно співпрацював у «Київській старовині», де було надруковано його розвідку «Павел Полуботок, полковник Черниговский» (1890. – № 12), «Несколько слов в половине XVIII в.» (1691. – № 7). А його роботу «Україна після 1654 р.» видано у Львівських «Записках товариства ім. Шевченка» (ТТ. 29–31).

Таким чином, тема соціально-економічного розвитку Лівобережної України XVIII ст. у наукових дослідженнях 80–90-х рр. XIX ст. представлена лише фрагментарно. Переважна більшість праць висвітлює лише окремі аспекти. Згадані автором роботи не вичерпують перелік публікацій, які стосуються даної теми. З огляду на це, питання соціально-економічного розвитку Лівобережної України XVIII ст. потребує подальшого комплексного вивчення.

ПОСИЛАННЯ

1. Копилов С.А. Ф.М. Уманець-історик і громадський діяч / С.А. Копилов // Історико-культурна спадщина Глухівщини. – С. 100–402.
2. Дорошенко Д. Нарис історії України. – Т. 2. / Д. Дорошенко. – К.: Глобус, 1991. – С. 143–144.
3. Белашов В. І. Глухів – столиця Гетьманщини / В.І. Белашов. – Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. – 94 с.
4. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України / А. Жуковський, О. Субтельний. – Львів: Вид-во Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, 1993. – 84 с.
5. Вознесенский С.В. Материалы для библиографии по истории народов СССР / С.В. Вознесенский. – Л.: Изд-во Акад. наук, 1933. – 171 с.
6. Дорошенко Д.І. Огляд української історіографії / Д. Дорошенко. – К.: Українознавство, 1996. – 255 с.

Тюльпа С.П. Тема соціально-економічного розвитку Лівобережної України XVIII століття в наукових дослідженнях 80–90-х рр. XIX в.

В статті проаналізовано стан розробки в історіографії 80–90-х рр. XIX в. проблеми соціально-економічного розвитку Лівобережної України XVIII століття. Представлено хронологічну послідовність досліджень і значимість кожного з них. Розглянуто основні підходи дослідників до цього питання.

Ключевые слова: Лівобережна Україна, Гетьманщина, історіографія, Ф. Уманець, Н. Василенко, І. Лучицький, М. Стороженко, А. Андрієвський, А. Кистяковський, Д. Багалей, П. Єфименко.

Tiulpa S.P. The theme of socio-economic development of Left Bank Ukraine in XVIII century in scientific studies of 80–90 years XIX century

The article analyzes the state of development in the historiography of 80–90 years of the XIX century of socio-economic development of Left Bank Ukraine in the XVIII century. The chronological sequence of studies and the importance of each of them are presented in it. The main approaches of researchers to this issue are considered.

Key words: Left Bank Ukraine, Hetmanshchyna, historiography, F. Umanets M. Vasilenko, I. Luchytskyi, M. Storozhenko, O. Andriievskiy, O. Kistiakivskiy, D. Bahalii, P. Yefymenko.

06.03.2019 р.

